

M. STAVOZHYNKA-HZHONDEL. MULTICULTURAL DIALOGUE IN THE CONTEXT OF CHILDREN MIGRATION AS THE CHALLENGE FOR MODERN SCHOOL

In today's world it is difficult to imagine an education that integrates multiculturalism. Multicultural education is in fact a preparation for life in a multicultural world, cooperation oriented to live together without aggression, contempt and intolerance, and also aims to reduce fear against 'stranger'. To achieve this goal school should introduce other cultures and languages and allow the student to have direct contact with representatives of different cultures and possibility of learning the mother tongue of minorities should be an element of state policy.

Key words: multicultural dialogue, intercultural education, children migration, modern school.

Рекомендовано до друку.
Д-р. пед. наук, проф. В.М. Руденко.
Одержано редакцією 22.05.2017 р.

УДК: 316. 614 - 053. 2/6: 355. 7 (447)

Л.І. НЕЧИПОРУК

ПРОБЛЕМА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ІЗ СІМЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Стаття присвячена проблемі ресоціалізації дітей із сімей вимушених переселенців. Проаналізовано поняття «соціалізація», «деадаптація», «ресоціалізація», особливості соціально-психологічних проблем, які спостерігаються у дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Розглядаються основні напрями соціально-педагогічної допомоги дітям-переселенцям в процесі їх ресоціалізації.

Ключові слова: діти із сімей вимушених переселенців, соціалізація, десоціалізація, ресоціалізація, соціально-педагогічна допомога

Трагічні події, що відбуваються на Сході України, призвели до появи такого негативного соціального явища як вимушені переселенці – біженці. Сотні тисяч сімей покинули рідні домівки і переїхали в інші регіони країни та в країни зарубіжжя. Особливо стресовими й травматичними ці події стали для дітей як більш чутливих і вразливих до впливу несприятливих умов оточуючого середовища. Ю. Жданович визначає цю категорію діти із сімей вимушених переселенців як дітей, які були змушені залишити місця звичайного проживання на території Донбасу чи Криму, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, окупації, проявів насильства, порушень прав людини, і які не перетинали міжнародно визнаного кордону України [3].

В проекті Закону України «Про соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», зазначається, що збройний конфлікт на Сході країни позначився на долях багатьох дітей. Особливо гостро його наслідки відчули діти, що мешкають на окупованих територіях, на лінії розмежування та діти, які є вимушеними переселенцями. Усі вони зазнали важких психологічних та фізичних травм, і потребують особливого захисту з боку держави. В ст. 2 цього Закону держава гарантує надання дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів комплексу соціальних гарантій, спрямованих на забезпечення належного рівня їх життя й ресоціалізації [4].

Однак в новому середовищі процес ресоціалізації ускладнений тим, що діти тривалий час знаходилися під впливом негативного стресового середовища, деякі з них стали свідками бойових дій, назавжди втратили друзів, домівку, близьких. Всі ці події залишили свій відбиток на вразливій дитячій психіці, а не до кінця прожиті травмуючі ситуації й надалі впливають на поведінку дітей, перешкоджаючи їх соціалізації в умовах приймаючого співтовариства. Більшість з них відчуває тривогу, засновану на різних емоціях (здивування, відраза, обурення), що виникають у результаті усвідомлення культурних відмінностей. Вони можуть усвідомлювати власну неповноцінність внаслідок нездатності впоратися з новою ситуацією. Дехто скаржиться на почуття ізольованості (неприйняття новою культурою) й почуття відкидання (неприйняття нової культури) [2]. Тому діти-вимушені біженці потребують кваліфікованої допомоги фахівців із соціальної роботи.

Проблема біженців, переселенців висвітлюються у різних сферах наукових досліджень. Особливості соціально-психологічної адаптації переселенців до нового етнокультурного середовища досліджували Дж. Беррі, В. Грищенко, Г. Солдатова, А. Фернхем та ін. Загальнотеоретичні проблеми соціальної роботи з такою категорією населення відображено у роботах Л. Тюпті, І. Іванової, М. Лукашевич, І. Мигович та інших. Соціальні проблеми дітей-біженців розглядають у своїх дослідженнях Ю. Жданович, К. Лук'янова, Л. Мельник, Г. Несмашна, Н. Яремчук та ін.

Однак дослідження різних аспектів соціальних проблем дітей-вимушених мігрантів лише започатковується в Україні. Гостра потреба теоретичних та практичних напрацювань в сфері соціальної роботи з дітьми-біженцями обумовили **мету нашої роботи** – визначення особливостей проблеми ресоціалізації дітей-вимушених переселенців та напрямів соціально-педагогічної допомоги й підтримки в новому соціальному середовищі.

Соціалізація особистості – це складний процес залучення людини до соціальної практики, набуття нею соціальних якостей, засвоєння соціального досвіду й реалізація певних соціальних ролей в повсякденній діяльності. В житті людини можуть з'явитися певні чинники (суб'єктивні й об'єктивні) негативного впливу, які призводять до десоціалізації (втраті чи усвідомленій відмові від засвоєних цінностей, норм, соціальних ролей, звичного способу життя). Залежно від причин, які її обумовили, десоціалізація має принципово різні наслідки для особистості. Частіше всього десоціалізація є вимушеною, її причиною є значна й вкрай негативна зміна соціальних умов, що й призводить до соціальної дезадаптації (порушення процесу активного пристосування індивіда до умов соціального оточення за наявності неправильного або недостатньо розвиненого уявлення людини про себе й свої соціальні

зв'язки). Відновлення втрачених соціальних цінностей, зміна й прийняття та засвоєння нових соціальних установок, норм, уявлень є процесом ресоціалізації як вторинної соціалізації особистості.

Існує низка тлумачень поняття «ресоціалізація». У Великому енциклопедичному юридичному словнику (за редакцією Ю.С. Шемшученка) «ресоціалізація (із фр. *resocialisation*, від *re* – префікс, що означає поновлення або повторення, і *socialization* – усупільнення, з латин. *socialis* – суспільний) розглядається як: 1) повернення особи в суспільство; 2) процес, спрямований на відновлення морального, психічного і фізичного стану особи, її соціальних функцій, узгодження індивідуальної чи колективної поведінки із загально визнаними суспільними правилами та юридичними нормами; 3) у сфері виконання покарань – процес підготовки засудженого до повернення в суспільство, що ґрунтується на відновленні позитивних зв'язків, відносин і розвитку в засудженої особи соціально корисних умінь і навичок, потрібних для повноцінного існування в суспільстві» [1, 771].

В «Словнику-довіднику для соціальних педагогів і соціальних працівників» за ред. А. Капської, це поняття тлумачиться як:

- 1) відновлення особистістю якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві;
- 2) засвоєння нових цінностей, ролей, навичок замість попередніх;
- 3) комплекс заходів, спрямований на відновлення соціального статусу особистості, втрачених або несформованих соціальних навичок, переорієнтація соціальних і референтних орієнтацій девіантів за рахунок включення їх у нові, позитивно орієнтовані відношення й види діяльності [6, 163].

О. Вознесенська визначає поняття «ресоціалізація» як процес трансформації, при якому особистість переймає моделі поведінки, які відрізняються від тих, що вона використовувала раніше. Це – зміна певних зразків поведінки на такі, що краще відповідають умовам, що змінилися внаслідок соціальних трансформацій [2].

Досить тривалий час поняття «ресоціалізація» найчастіше вживалося у контексті роботи із дітьми та дорослими з девіантною поведінкою, з засудженими. Однак соціально-політичні негаразди в Україні на протязі багатьох років призвели до ситуації, коли в стані десоціалізації опинилися досить значна частина населення. Збройний конфлікт на Донбасі значно загострив цю ситуацію. Потреба у вторинній соціалізації (ресоціалізації) виникла через кардинальну зміну культурного середовища, зміну місця проживання вимушених біженців.

Як зазначає О. Вознесенська, діти-біженці разом із батьками опиняються в незвичному соціокультурному середовищі з іншими соціальними нормами поведінки, правилами, інколи – із стереотипами несприйняття їх місцевими мешканцями. Ще не повністю усвідомивши та переживши важкі травмуючі події (загроза життю та благополуччю), людина змушена налагоджувати контакт із новим, незнайомим середовищем. Це явище має назву ретравматизація, коли одна травма супроводжується іншою – стверджує вона [2]. Звичайно, ці події стали важким стресом саме для дітей, адже вони більш вразливі до несприятливого впливу оточуючого середовища. За інформацією Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) від конфлікту на Сході України постраждало 580 тисяч дітей. За даними фонду, третина з цього числа, а це 200 тисяч дітей, потребують термінової психологічної, соціально-педагогічної допомоги.

На думку Л. Мельник, стресові чинники порушують перебіг процесу формування й становлення особистості, а пережитий травматичний досвід впливає на поведінку, вміння встановлювати та підтримувати міжособистісні взаємини, сприйняття дитиною світу й себе. Тому адаптація цієї категорії осіб може проходити з ускладненнями, а внаслідок переживання психотравмуючих ситуацій проявляються ознаки десоціалізації. Фахівці розрізняють два види травми у дітей-переселенців: 1) травми дітей, які були свідками бойових дій, актів насилля; 2) травми, отримані внаслідок вимушеного переїзду, неспроможності змиритися із зміною звичного життя, невираженої агресії, почуття «розтоптаності гідності». Цей вид травми може спостерігатися навіть у дітей, які народилися в родині вже після переселення [5].

С. Яковчук виокремлює такі основні проблеми, які можуть спостерігатися у дітей-переселенців:

- 1) порушення когнітивних процесів (погіршення пам'яті, труднощі концентрації уваги, розлади мислення);
- 2) невротичні реакції (стресове виснаження, фобічні реакції, порушення сну й апетиту);
- 3) функціональні розлади (регрес поведінки та психосоматичні розлади);
- 4) емоційні та поведінкові порушення (реакції протесту, підвищена плаксивість та капризність, часті зміни настрою);
- 5) проблеми, пов'язані із спілкуванням (несформованість адекватних соціально-комунікативних навичок, страх і недовіра або агресія і дратівливість стосовно оточення, можлива надмірна залежність від думок оточуючих);
- 6) порушення взаємовідносин в сім'ї, коли зміна соціальної ситуації та обов'язків у сім'ї часто змушує дітей і підлітків «включатися» в дорослі проблеми, до яких вони можуть бути не готові [7].

Окрім безпосередніх проблем, з якими стикаються діти-переселенці, можна виокремити інше, пов'язане з ними коло проблем. Так, окремо стоїть питання готовності та кваліфікації педагогів, вчителів та шкільної соціально-психологічної служби до роботи з дітьми-переселенцями та дітьми, які пережили військовий конфлікт. Враховуючи особливий психоемоційний стан внутрішньо переміщених дітей та відсутності досвіду роботи з ними, педагоги можуть мати значні складності з освітнім процесом цієї категорії дітей. Тому необхідним є підготовка працівників освіти до особливого ставлення та роботи з внутрішньо переміщеними дітьми.

Метою підтримки цієї категорії дітей в процесі ресоціалізації – зазначає Н. Яремчук, є допомога в подоланні проблем соціального розвитку, викликаних пережитим досвідом вимушеної міграції і яка реалізується в таких основних напрямках:

- забезпечення умов для оптимального розвитку (створення безпечної та сприятливої соціальної ситуації для розвитку дитини через роботу зі всією сім'єю);
- забезпечення стимулюючих соціальних контактів і можливостей для розкриття її здібностей;
- створення сприятливого соціально-психологічного клімату в навчальному закладі та оптимізація змісту і форм психологічної освіти педагогічних працівників, батьків;

- застосування міжсекторальної взаємодії й мультидисциплінарного підходу до вирішення проблем, які виникають (за потреби звернутися до закладів і установ охорони здоров'я, підрозділів служби з надзвичайних ситуацій тощо з пропозицією співробітництва та координації у справі надання соціально-психологічної допомоги тим, хто її потребує);
- залучення до надання соціально-психологічної допомоги висококваліфікованих фахівців, практичних психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів та ін.

Стимулювання соціального розвитку через підтримку дитини:

- забезпечення індивідуального супроводу працівниками соціально-психологічної служби системи освіти всіх без винятку дітей зазначених категорій та надання їм необхідної корекційної, реабілітаційної і соціально-педагогічної допомоги;
- залучення постраждалих дітей до участі в діяльності позашкільних навчальних закладів з метою створення умов для їхньої самореалізації та проведення діагностичної і корекційно-відновлювальної роботи з ними практичних психологів цих закладів;
- робота з дітьми зазначених категорій під час літнього оздоровлення у таборах відпочинку, навчальних закладах, місцях тимчасового перебування;
- залучення вихованців, учнів до активної виховної і розвивальної діяльності в позаурочний час.

Усунення перешкод для розвитку дитини:

- соціально-педагогічна допомога сім'ям вимушених переселенців у налагодженні соціальних зв'язків із місцевими закладами охорони здоров'я, працевлаштування, соціальних служб, закладів і установ освіти,
- забезпеченні дітей навчальними посібниками, підручниками, іншим навчальним приладдям;
- надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги в адаптації до нових умов навчально-виховного процесу та встановлення нових соціальних зв'язків у навчальному закладі і за його межами;
- недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації учасників навчально-виховного процесу та, у разі потреби, перенаправлення дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів [8].

Отже, проблема ресоціалізації дітей із сімей біженців в новому для них соціальному середовищі, налагодження соціальних контактів є не тільки проблемою самих дітей і їх батьків, а й приймаючого середовища. Своєчасна кваліфікована допомога соціальних працівників дітям із сімей вимушених переселенців сприяє успішності їх соціокультурної адаптації, встановленню позитивних зв'язків з новим середовищем, вирішенню щоденних життєвих проблем (школа, сім'я, побут), участі в соціальному й культурному житті суспільства, адекватності спілкування в міжкультурних відносинах, цілісності особистості тощо.

Подальші наукові розвідки вбачаємо у дослідженні та розробці практичних напрацювань соціально-педагогічної допомоги дітям, постраждалим від збройних дій та конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / [ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка]. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
2. Вознесенська О.Л. Ресурси арт-терапії на допомогу вимушеним переселенцям: практичний посібник / О.Л. Вознесенська. – К.: Human Rights Foundation, 2015. – 50 с.
3. Жданович Ю.М. Соціально-педагогічна підтримка дітей вимушених переселенців як наукова проблема [Електронний ресурс] / Ю.М. Жданович. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua>. – Назва з екрану.
4. Закон України (проект) «Про соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakonoproekt.org.ua>. – Назва з екрану.
5. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери / Л.А. Мельник [та ін.]; за ред. Л.С. Волинець – К.: ТОВ «Вид. дім «Калита», 2015. – 72 с.
6. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / уклад. О.В. Безпалько [та ін.]; ред. А.Й. Капська [та ін.]. – К.: УДЦССМ, 2005. – 258 с.
7. Яковчук С.В. Методичні рекомендації щодо організації та надання психологічної допомоги дітям вимушених переселенців [Електронний ресурс] / С.В. Яковчук. – Режим доступу: brusyliv-rda.gov.ua. – Назва з екрану.
8. Яремчук Н.Л. Соціальна адаптація дітей-переселенців в умовах дошкільного навчального закладу: метод. посібник / Н.Л. Яремчук. – Вінниця: КУ «ММК», 2017. – 77 с.

REFERENCES

1. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / [red. akad. NAN Ukrainy Yu.S. Shemshuchenka]. – K.: Yurydychna dumka, 2007. – 992 s.
2. Voznesenska O.L. Resursy art-terapii na dopomohu vymushenym pereselentsiam: praktychnyi posibnyk / O.L. Voznesenska. – K.: Human Rights Foundation, 2015. – 50 s.
3. Zhdanovych Yu.M. Sotsialno-pedahohichna: pidtrymka ditei vymushenykh pereselentsiv yak naukova problema [Elektronnyy resuss] / Yu.M. Zhdanovych. – Rezhym dostupu: <http://lib.iitta.gov.ua>. – Nazva z ekranu.
4. Zakon Ukrainy (proekt) «Pro sotsialnyi zakhyst ditei, yaki postrazhdaly vnaslidok voiennykh dii ta zbroinykh konfliktiv» [Elektronnyy resuss]. – Rezhym dostupu: <http://zakonoproekt.org.ua>. – Nazva z ekranu.
5. Psykhosotsialna dopomoha vnutrishno peremishchenym ditiam, yikhnim batkam ta simiam z ditmy zi Skhodu Ukrainy: posib. dlia praktykiv sotsialnoi sfery / L.A. Melnyk [ta in.]; za red. L.S. Volynets. – K.: TOV «Vydavnychiy dim «Kalyta», 2015. – 72 s.

6. Slovník-dovodník dlia sotsialnykh pratsivnykh ta sotsialnykh pedahohiv / ukl. O.V. Bezpalko [ta in.]; red. A.Y. Kapska [ta in.]. – K.: UDTsSSM, 2005. – 258 s.
7. Yakovchuk S.V. Metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii ta nadannia psykholohichnoi dopomohy ditiam vymushenykh pereselentsiv [Elektronnyy resuss] / S.V. Yakovchuk. – Rezhym dostupu brusyliv-rda.gov.ua. – Nazva z. ekranu.
8. Yaremchuk N.L. Sotsialna adaptatsiia ditei-pereselentsiv v umovakh doshkilnoho navchalnoho zakladu: metodychni posibnyk / N.L. Yaremchuk. – Vinnytsia: KU «ММК», 2017. – 77 s.

Л.И. НЕЧИПОРУК. ПРОБЛЕМА РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ ИЗ СЕМЕЙ ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ

Статья посвящена проблеме ресоциализации детей из семей вынужденных переселенцев. Проанализированы понятия «социализация», «дезадаптация», «ресоциализация», особенности социально-психологических проблем, которые наблюдаются в детей, пострадавших от военных действий и военных конфликтов. Рассматриваются основные направления социально-педагогической помощи детям-переселенцам в процессе их ресоциализации.

Ключевые слова: дети из семей вынужденных переселенцев, социализация, десоциализация, ресоциализация, социально-педагогическая помощь.

L.I. NECHIPORUK. THE PROBLEM OF CHILDREN RESOCIALIZATION FROM FORCED IN MIGRANTS FAMILIES

The article deals with the problem of children resocialization from forced in migrants families. The notion of "socialization", "exclusion", "resocialization", features of social and psychological problems that occur among children affected by military operations and armed conflicts are analysed. The main directions of socio-educational assistance to immigrants children in the process of resocialization are examined.

Key words: children from forced in migrants families, socialization, desocialization, resocialization, social and educational assistance.

**Рекомендовано до друку.
Д-р. пед. наук, проф. В.В. Вербець.
Одержано редакцією 19.05.2017 р.**

УДК: [37. 012 +17]: 364. 682.42 - 053. 2 /.6

РОЛАНД ЛУКАСЕВИЧ

ПЕДАГОГІЧНІ Й ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗПРИТУЛЬНИХ МЕТОДОМ СПОСТЕРЕЖЕННЯ З НЕЯВНОЮ УЧАСТЮ

Дослідження поведінки суспільних груп в замкнених анклавах здебільшого створює перешкоди до об'єктивного пізнання реальної дійсності. Прикладом такої популяції є групи Ромів (Циган), вивчення діяльності яких є важкодоступним для безпосереднього спостереження. Схожа ситуація має місце в разі злочинних груп, кримінальних середовищ, функціонування яких є предметом дослідження не тільки правоохоронних служб, але й педагогів, психологів, соціологів тощо. Подібна ситуація складається у випадку вивчення безпритульних осіб і, найчастіше, неповнолітніх. У статті показано, що допомогти безпритульним (особливо дітям) можна, дослуховуючись до їх потреб.

Ключові слова: спостереження неявної участі, безпритульність, етика, моральність.

В останні роки соціально-педагогічні дослідження переживають своєрідний ренесанс. Виникнення нових дослідних перспектив породжує нові парадигми та їх методологічні знаряддя. В контексті цих змін дослідники стоять перед проблемою повноти та достовірності отриманого матеріалу. Явність і прозорість досліджень, збереження анонімності респондентів дають можливість реалізації адекватного ресурсу дослідження явищ і суспільних процесів такими, якими вони є. Заборона прихованих спостережень робить актуальним аспект етичності проведення таких досліджень. Так, неодноразово піднімалось питання обмеження втручання дослідника, конфіденційності даних, а також способів забезпечення анонімності й відчуття безпеки. Отже, перед дослідником виникає питання: яке місце займає етика в методології наук і прагненні об'єктивного знання?

З етичної точки зору правомірним є констатація того, що суспільні дослідження, як і будь-який вид людської діяльності, підлягають моральній оцінці. Суттєвим є питання про те, чи прийнята дослідна практика є морально акцептованою. Не викликає сумніву те, що для дослідника етична коректність буде однією з багатьох складових, на яку слід зважити, реалізуючи дослідження. Водночас, дослідник першочергово висуває питання пізнавальної значимості, методологічної коректності та технічних можливостей реалізації дослідження і лише потім враховує етичні питання. Звертаючись до проблеми етики досліджень, належить з'ясувати основні поняття, щоб у свідомий спосіб, у який слід розглянути певні аспекти етичності досліджень.

Прикладом дослідження, яке в нашій оцінці було б певною мірою неетичним своїми наслідками, є експеримент Philipa Zimbardo [11]. Особи, які брали в ньому участь і керувалися матеріальним зиском, повинні були інсценувано втілитися у роль в'язнів і охоронців в'язниці. Експеримент було перервано – він виявився надто небезпечним, а поведінка осіб, які брали в ньому участь, – просто патологічною. З моральної точки зору це дослідження лишилося б надто неетичним, але воно б дозволило глибше вивчити людську психіку і податливість особи у суспільній ситуації. Отже, важко визначити цей експеримент як безсумнівно позитивний чи негативний.

© Роланд Лукасевич, 2017